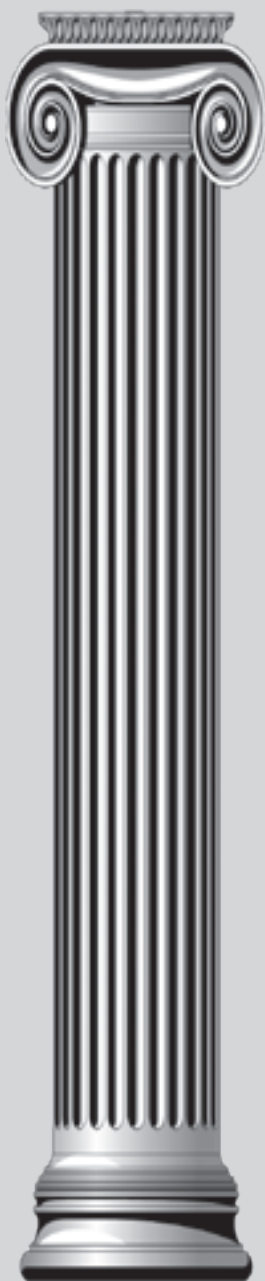

Néhány megjegyzés a

Hőzöngő katona

új fordításának kapcsán

Az i.e. 3–2. században virágkorát élt római komédiának két fő műfaját különböztették meg már a klasszikus ókorban: a *comoedia togata*t és a *comoedia palliata*t. Míg az első cselekménye római környezetben játszódott, római szereplőkkel, s római történetet mesélt a római közönségnek – mindezen jellemzők összefoglalásául utalt az elnevezés a szereplők római öltözkéire, a *togára*, addig a második görög helyszínen játszódó történetet dolgozott fel, s a görög szereplők görög ruhát (*palliumot*, rövid köpenyt) viseltek, ám a komédia erkölcsi tanulsága, amely mindig komoly s megszívlelendő volt, hangsúlyozottan a római közönségnek szólt. Részint a hagyományozás kifürkészhetetlen útjainak, részint pedig valószínűleg e színművek valós értékeinek köszönhetően azzal a különös helyzettel kell szembenéznünk, hogy ugyan névről nem is egy *comoedia togata*-szerzőt ismerünk (Titius, Naevius, Atta), ám valamennyi, teljes terjedelemben fennmaradt római komédia a görögös jellegzetességeket felvonultató *comoedia palliata* műfajából őrződött meg, s e teljes művek két i.e. 3–2. századi szerző, Plautus és Terentius színházáról nyújtanak képet. Titus Maccius Plautusnak sem születési, sem halálozási dátumát nem ismerjük, de mára nagyjából elfogadott, hogy i.e. 250 körül született, s mintegy hetven évet élt. Viszonylag idős korában, negyvenen túl kezdett el drámákat írni, addig katona, majd nem-rabszolgasorsú molnárségéd, bukott kereskedő, de ami a legfontosabb az életében: vándortársulatokhoz csapódva vagy két évtizeden át színész is. Nem kapott nagy szerepeket az általában rögtönzések, elsősorban a helyzetkomikumra épülő, rövid jelenetekben, amelyeket falusi vásárokon, piactereken adtak elő ezek az alkalmi társulatok. De mint egyik neve – *maccus* vagy *maccius* – erre utal, övé volt az egyik néma típus-szerep: a cselekmény adott pontján bejött, megpofozták, megbotlott, belerúgtak vagy elesett, aztán kioldalgott. S a közönség dőlt a nevetéstől. Úgy tűnik, komolyabb tehetsége nem volt a színjátszáshoz, szöveges szerepet nem kapott, de imádta a színpadot, és csak akkor hagyott fel a *maccus*-szerepek alakításával, amikor kiöregedett belőlük. Ekkor tért át a drámaíráásra, s az ókori hagyomány szerint több mint 130 komédiát írt, ezek közül aztán a tudós Varro (i.e. 1. sz.) huszonegyet válogatott ki mint kétségtelenül Plautustól származó

zót, és e drámákat publikálta; mind a mai napig ez a huszonegy mű képezi számunkra a plautusi életművet. Hatalmas szám, ha arra gondolunk, hogy Aiszkhülosztól és Szophokléstól mindössze hét-hét tragédiát ismerünk.

A *Hözöngő katona* öt felvonásos komédia, amely két, egymástól élesen elkülönülő történetet, egyúttal két, élesen eltérő műfajú drámát fűz egygő: az első két felvonás úgynevezett *becsapás-dráma*; arról szól, hogy el kell hitetni a Katona szolgájával, Cselényivel, hogy amit látott – látta a Katona kedvesét a szomszédos ház kertjében egy idegen ifjúval szeretkezni-csókolózni! –, arról higgye azt, hogy nem is látta. A látszat és a valóság szembeállítását Plautus a komédia műfaji szabályainak megfelelő hatásesszerek, poénok két felvonáson keresztül történő, fergeteges tempójú tűzijátékává avatja, s ez a két felvonás természetesen a becsapás-csel *spritus rector*ának, Gyürkőc Ferinek és alkalmi szövetségeseinek (a jóságos szomszéd Öreg, Vendégbaráthi, és a Lány, Patrícia) teljes győzelmével zárul. Ugyanakkor nem lehet nem észrevenni, hogy ennek a résznek az alapkonfliktusa, a látszat–valóság-problematika mélyen filozófiai jellegű, először az i.e. 5. századi görög filozófusoknál, mindezekelőtt a szofistáknál merült fel. A kérdéskör a görög színházban is folyamatosan jelen volt, Szophoklész *Oidipusz király*ának is egyik alapkérdése.

A harmadik-negyedik-ötödik felvonás úgynevezett szökés-dráma, amelynek műfaji ősforrása a görög újkomédiákban (Menandrosz, i.e. 4. sz.), sőt azon túl, egészen Euripidész késői tragédiáiban, a *Helen*ben keresendő. Ezen drámák hősnőjét akarata ellenére, idegen országban fogságban tartja – ágyasaként, de akár csak mert őrizetére bízták az istenek – egy férfi (király, katona); a nő epekedve várja szabadítóját (férjét, kedvesét, akitől elrabolták), aki meg is érkezik, és mindenféle akadályok legyőzése után az újra egymásra talált pár a nő új urát becsapva, sikeresen megszökik. Ezt a dramaturgiai sémát követi a *Hözöngő katona*, azzal a csak komédiákra jellemző fontos újítással, hogy Plautusnál a szökésterv kidolgozására belép egy új szereplő, a minden bizonnyal a görög újkomédiából „megörökölt” *okos szolga*, Gyürkőc Feri. Ő az, aki a két, önálló cselekményrész – az említett első-második felvonást és a harmadik-negyedik-ötödik felvonást – egységes történetté alakítja, hiszen mind a becsapás-dráma, mind a szökés-dráma fordulatait ő találja ki, irányítja a szereplőket, neki fogad szót mindenki, társadalmi helyzetétől függetlenül. Máig vitatott kérdés, hogy Plautus mit vett át görög elődeitől és mit talált ki maga a komédiáihoz, hiszen köztudott, hogy a római szerzők előszeretettel alkalmazták a *contamination*nak nevezett alkotói módszert. Ez azt jelentette, hogy több, korábban született, görög drámából – elsősorban Menandrosz és más újkomédia-szerzők műveiből – egy-egy jelenetet, akár felvonást, alakot vagy párbeszéd-részt a római szerző egyszerűen átemelt művébe, így több műből *rakta össze, fűzte egybe* a sajátját. Ez a módszer Plautus több komédiájában is felbukkan, erre példa a *Hözöngő katona* előhangja (*argumentuma*) is, ahol a szerző büszkén hivatkozik egy *Aladzón* című görög újkomédiára, mint amelynek, íme, mindössze fordítását-átdolgozását mutatja be közönségének.

A közlésre kiválasztott részlettel, a harmadik felvonás második és harmadik jelenetével szerettük volna bemutatni azokat a fő változtatásokat, amelyeket a magyar nyelven meglévő két, valóban kitűnő Plautus-fordításhoz – Csiky Gergely (1885) és Devecsei Gábor (1941, a későbbi kiadásokban többször átdolgozott) – képest szerettünk volna véghezvinni: a névadásokban törekedtünk arra, hogy az eredeti beszélő nevek magyarul is megszólaljanak; a részegség, illetve az örömlányokkal való tervismertetés szókincsénél, szófordulatainál a mai nyelvhasználathoz közelebb álló kifejezések megtalálására törekedtünk.

